

SODOBNA MONUMENTALIZACIJA SRBSKE MONARHIJE O sodobnih razpravah o restavraciji monarhije v Srbiji

Povzetek: V članku je predstavljen monarhistični vidik politične restavracije v sodobni srbski kulturi spomina. Najprej je definirano bistvo monarhije nasploh, in sicer kot najpopolnejše oblike osebne oblasti, zatem je na kratko predstavljena specifičnost srbske novoveške monarhije in nazadnje še nova posocialistična srbska monarhistična kultura. Srbska monarhija je bila še funkcionalna v 19. stoletju, po 1. svetovni vojni pa je postala čisti anahronizem, današnji restavratorski monarhizem pa je poskus okrečiti šibko nacionalno in državno enotnost.

Ključni pojmi: monarhija, osebna oblast, politična kultura, konvertiti

S koncem hladne vojne in obnovi kapitalizma v 90. letih prejšnjega stoletja so se skoraj vse balkanske države soočile tudi z restavracijo predsocijalističnih monarhij. Čeprav bivši monarhi in njihovi nasledniki niso skrivali želja po vrnitvi na oblast, pa so bile njihove aspiracije in pretenzije vendarle precej različne. Tako je bolgarski prestolonaslednik Simeon II. sprejel republikansko ustavo in postal predsednik vlade Bolgarije. Črnogorski princ Nikolaj Petrović se je izjasnil kot republikanec in obljubil, da ne bo odpiral vprašanja monarhije. Tudi romunski kralj Mihael je priznal republiko in v zameno postal veleposlanik. Grški kralj Konstantin je že leta 1967 zapustil Grčijo, monarhija pa je bila z referendumom odpravljena l. 1974, do nedavnega pa je bila kralju vrnitev še prepovedana. Podobno je bilo v Albaniji, saj je tudi tam l. 1997 na referendumu propadel poskus vrnitve kralja Leke I. Tudi v Jugoslaviji je bila monarhija z referendumom odpravljena, a že leta 1945, toda prestolonaslednik Aleksandar Karađorđević se je v 90. letih vrnil v državo, l. 2000 pa so mu celo uradno vrnili premoženje. Če pregled zaključimo v širši Evropi vidimo, da razen Juana Carlosa I, ki je bil po Francovi smrti leta 1975 v Španiji okronan za kralja (monarhija je bila sicer odpravljena l. 1931), v Evropi ni bilo ponovnih vzpostavitvev monarhij.

Ali lahko kriza na Balkanu vzpodbudi obnovitev monarhij in v kakšnem okviru se v Srbiji lahko obnavlja monarhizem?

Srbski kolektivni spomin in posocialistično zgodovinopisje vse bolj v ospredje postavljata srbske mite o epski preteklosti in o monumentalni srbski zgodovini. In del te monumentalne zgodovine, v Nietzschejevem smislu, je tudi srbska monarhija kot nosilec nacionalne identitete in enotnosti, in zato tudi tolikšne želje po obnovi monarhije. Ponovno naraščanje interesa za vzpostavitev monarhije je rezultat prav tega tesnega prežemanja novooblikavenga kolektivnega spomina in

* Dr. Todor Kuljić, profesor na Filozofski fakulteti v Beogradu.

zgodovine. Ti dve vrsti družbene zavesti se močno prepletata pri srbskem zgodovino-pisju, čeprav sta si spoznavna in integrativna vloga v nasprotju. Spomin je absoluten, zgodovina pa dojema preteklost le kot relativno. V jedru zgodovine je kritična razprava, v spominu pa so vsebine, ki pripomorejo k integraciji skupine. Zgodovina vedno dvomi v spomin in si ga prizadeva razbiti. Razvoj zgodovine je njena permanentna sekularizacija. F. Nietzsche (1979) in P. Nora (1989) sta jasno dojela, da kritična zgodovina ne slavi, temveč detronizira, spomin pa sakralizira. Kritično zgodovino ne zanima družbena vloga niti skrb za slavne identitete, temveč racionalna rekonstrukcija preteklega.

V nasprotju s tem je vsak kolektivni spomin, ki poudarja zbrane dogodke kot čustvena in vrednotna središča spomina, sočasno moralizacija preteklosti. Raziskave »svetle« nacionalne preteklosti se najlažje podrejajo imperativom kolektivnega spomina. V renacionaliziranem kolektivnem spominu ni več prostora za trpljenja in peregone komunistov, temveč za žrtve njihove politike. V posocialističnih raziskavah preteklosti, ki se še kar naprej zakrivajo z Rankejevim načelom *wie es eigentlich gewesen*, ni težko razpoznati mobilizacije spomina zaradi obeleževanja moralnih zahtev. Ali je danes *boom* spomina preseženih ustanov nacionalne države v Srbiji nadomestek za hladno kritično zgodovino naroda ali spomin danes postaja nova »posvetna religija«, nadomestek za metafiziko, z novim čustvenim potencialom, ki lahko politizira? Takoj je treba reči, da obstajajo tudi skrita področja med zgodovino in spominom, ne zaznati jih pa pomeni biti pozitivistično slep in pasti v pomodernistično past, kjer so vse krave črne (češ, da je vse le konstrukcija). Hobsbaum piše o sivi coni med spominom in zgodovino kot nikogaršnji deželi. Najbližja preteklost še vedno skriva največ presenečenj in ta ja za zgodovinarje najtežji del preteklosti. Brez distance vidimo tako, kot si želimo videti, kot nas interesi nosijo. Vendar nas tu in zdaj ne zanima napetost med spominom in zgodovino, temveč vdor sodobnega kolektivnega spomina v zgodovino, tj. tista vloga preteklosti v zgodovini, o kateri je Habermas govoril kot o »javni rabi zgodovine« (Habermas, 1987). Z drugimi besedami, v kakšnem sklopu se odvija nova restavracija, tj. vrnitev k predsocijalističnim vrednotam iz prve polovice 20. stoletja?

Globalizacija in rehabilitiranje monarhije

Najprej je treba ugotoviti, da ni lahko ločiti zgodovinskih od nezgodovinskih vrednot, ker se v vdoru »novega« skrivajo številni arhaizmi. Domača postmoderna oživlja celo fašizem, zagovorniki človekovih pravic in pravne države pa branijo cerkev in monarhijo kot ključne nacionalne ustanove. Kljub kaosu pa je le mogoče ločiti vsebine kolektivnega spomina, ki so družbeno-integrativnega značaja, od vsebin kritične zgodovine, ki so spoznavnega značaja. Z malo kritičnosti vseeno ni težko dojeti premoči prve oblike zavesti, ki se razodeva z znanostjo. Kljub temu, da je mogoče zaznati precej normalizirano hegemonijo kolektivnega pomina nad zgodovino, pa je težko ugotoviti, kaj je v preteklosti vredno spoznanja in ohranjanja, in kaj je med idejami in ustanovami spodbujalo razvoj, dojet s kriteriji modernizacije. Pojavi pa se občutek zaskrbljenosti, kadar zgodovina odkrije, da je žrtev spomina, ki si prizadeva prevladati (Nora). Grobo povedano, tovrstne previdnosti

ni v sodobni srbski misli o preteklosti. To je zlahka mogoče ugotoviti, če primerjamo domače razmere z evropskim okoljem, ne pa, kadar se ravnamo po lastnih kriterijih ali kadar se primerjamo z najbližjimi sosedi.

Nadnacionalna politična kultura, ki jo globalizacija prinaša, ustvarja novo kulturo spomina, v kateri se herojska dejanja iz preteklosti vse bolj razpoznavajo kot konstruirani miti. Čeprav tudi globalizacija prinaša različne oblike fragmentacije, v direktivni obliki pa vsiljuje prevzemanje oblike središča procesa, nespoštovanje njenih pravil pelje predvsem v periferizacijo. Globalizacija je v Evropi spodbudila rušenje različnih nacionalnih mitov, ker etnocentrizem omejuje tržišče in gibanje multinacionalnega kapitala. Nekoč svetla pretekelost in ponos izgubita integrativno moč, potrebna so drugačna politična sredstva. Ponos ni več mobilizacijsko sredstvo, nikoli pa ni bil vzvod kritične zgodovine. Vsako slavljenje preteklosti duši prihodnost, monumentalizacija pa krni kritičnost. Razhajanje zahodnega Balkana in Evrope konec 20. stoletja tudi kaže, poleg ostalega, kako poherojska kultura globalizacije ni združljiva z monumentalizacijo zgodovine. Novo tisočletje vsiljuje nove okvire spomina, tj. nove potrebe, ki oblikujejo pogled na preteklost. Nova kultura spomina seveda išče nove prednostne točke spomina v preteklosti kot mejnike novih vrednot. Od narave potreb je odvisna tudi globina in vrsta predelave zgodovine, pa tudi ostrina v razlikovanju med trajnim in bežnim v preteklosti. Priče smo dvema vzporednima procesoma, protislovni in nepredvidljivi globalizaciji in trdovratni balkanizaciji. Ta napetost se običajno ideološko nevtralizira in zato tudi ni takoj opazna. Kljub skoraj nevidnemu spopadu med globalnim in lokalnim, pa je vseeno občutiti nov čustveni nacionalni spomin, kjer etnična pripadnost vsiljuje restavrativno-monumentalni vzorec predelave preteklosti. Smo priče restavracije »predkomunističnih skeletov« v nacionalnih zgodovinah, ki sočasno razvijajo močne mehanizme pozabe. Enega teh skeletov tvorijo različni poskusi rehabilitiranja srbske monarhije v splošnem sklopu globalizacije. Ne gre samo za izrecne zahteve po restavraciji monarhije, temveč za širšo obnovo konservatizma, v jedru katerega je monumentalizacija nacionalne in konfesionalne preteklosti.

Monumentalizacija monarhije in relativiziranje antifašizma

V vzhodni Evropi je vdor preteklosti v sedanost omogočil nacionalizmu zrelativizirati dotedanji temeljni antifašistični državno legitimacijski okvir. Konstituiranje novih nacionalnih držav je terjalo izmišljanje in dodelavo predsocijalistične monumentalne preteklosti. Na Zahodu je preteklost desakralizirana (osvobodena pritiska hladne vojne), na Vzhodu pa je šlo za krčevito iskanje za ustanoviteljskimi miti in pričetkom avtentične zgodovine. Ena takih oblik novega ustanoviteljskega mita v Srbiji je tudi revalorizacija monarhije. Monumentalizacija monarhije je samo druga plat relativiziranja antifašizma. Da bi z monarhije odstranili senco izdajstva, ki je padla nanjo po pobegu kralja iz države leta 1941, je bilo potrebno antifašizem razglasiti za iracionalen punt, kvislinštvo pa za razumno nacionalno politiko. Takole pravi en sodoben monarhist (M. Bečković): »V Jajcu je bilo leta 1943 izgubljeno Kosovo, zanikano Takovo, zrušen Lovćen in razveljavljen Oplenac«. Zlom monarhije naj bi bila sinteza in vrhunec celotne srbske martirologije. Poraz monarhije ni

samo nacionalno-državna diskontinuiteta, temveč tudi pomemben in ponosen člen v verigi srbskih žrtev. In ker je trpljenje martra za bodočo odrešitev, je ta rojalistična martirologija važen segment monarhistične ideologije. Slika pasivne srbske monarhije kot žrtve komunizma vsekakor ni preveč politično prepričljiva, zato so potrebni dodatni popravki zgodovine. S predelavo preteklosti je potrebno zgraditi novo podobo monarhije, prikazati jo je potrebno kot aktivno antifašistično državno tvorbo. Če je že podoba kralja kot izdajalca, ker je iz Nikšića odletel v času vojaškega razsula aprila 1941, težko opravičevati, pa je vredno poskusiti prikazati vsaj njegovo vojsko kot antifašistično. Komunisti so namreč spretno instrumentalizirali in trajno kastrirali bojevniško karizmo dinastije. Čast monarhije poskušajo reševati z vključevanjem četnikov v antifašistično oboroženo gibanje. Četniki naj ne bi bili samo antifašisti, temveč tudi prvi antifašisti u Srbiji. Videti je, da je cilj tovrstnih konstrukcij prav zmanjševanje pomena komunističnega odpora proti fašizmu, s tem pa postavljanje pod vprašaj legitimnost komunistične oblasti. Na Balkanu je bil vojaški učinek vedno tudi najvišja legitimacija suverenosti oblasti, zato je tudi izguba vojaške karizme jasno da vodila v strmoglavljenje z oblasti. Ker je socializem pravzaprav desakraliziral nacionalne mite, je monarhistična reakcija danes razumljivejša, saj je slava monarhije pač del nacionalnega mita, ki se danes uspešno prenavlja tudi zaradi nasičenosti z diskreditirano komunistično sliko preteklosti. Iz spomina na drugo svetovno vojno in stanje po njej se gradijo nove dogme o nacionalnih junakih v monarhističnem taboru in o izdajalcih v nasprotnem, anti-monarhističnem taboru. Poleg tega pa ni treba posebej poudarjati niti spominjati, da vsaka monumentalna zgodovina pač živi v dogmah. Jasno pa je, in to je komaj vredno omenjati, da se vsako kritično gledanje na nacionalno preteklost močno razlikuje od monumentalne zgodovine. Kritičnost zahteva pozabo lastne monumentalnosti, takšen slojevit pristop do preteklosti pa tudi uničuje družbeno-integrativne iracionalne iluzije in problematizira ideologijo, v kateri le te lahko vzcvetijo. Nietzsche je opazil, da je težnja po vzpostavitvi zgodovinske pravičnosti »grozna vrlina, ker vedno spodkopava in ruši vse, kar je živo« (Nietzsche, 1979: 50). V nasprotju s tem, presoja kritične zgodovine vedno pomeni detroniziranje monumentalnih videzev in razbremenitev sedanjosti od imperativov preteklosti. V tem prispevku bo beseda tekla le o enem segmentu sodobne restavrativne srbske kulture spomina, tistem monarhističnem. Zato je najprej treba (1) definirati bistvo monarhije, zatem (2) v kratkem predstaviti značilnosti srbske novoveške monarhije in (3) novo posocialistično monarhistično kulturo.

Bistvo monarhije

Tisto, kar lahko vsak spomin naredi simbolnega in politično uspešnega, je njegova nedoločenost, tj. možnost različnega akcentiranja in tolmačenja. Neuskklajeno in različno tolmačenje bistva monarhije povzroča še dodatne spopade o njenem značaju. Zaradi dvomov, ki se pojavljajo v sodobnih razpravah o bistvu monarhije, je treba nujno pojasniti vsebino tega pojma, ki se v različnih oblikah pojavlja skozi zgodovino. Monarhija je državna oblika, ki jo vodi ena sama oseba. Monarh je nad državo, s tem pa tudi zunaj pravnega reda, njegova oblast pa je zasebno pravne na-

rave. Ni monarha z omejenim mandatom, teokracija in patrimonializem pa sta najboljša podlaga monarhije. Monarhija je zgodovinsko najtrajnejša oblika osebne oblasti, monarhično politično-družinsko dedovanje pa je najbolj trdna institucionalizirana kontinuiteta osebne oblasti. Osebna državna oblast zajema različne oblike nedeljene oblasti, ki nimajo za podlago podrejanje brezosebne splošnemu zakonu, ki je enako zavezujoč za vse pripadnike družbe, temveč ima za podlago pravila, ki se izvajajo iz osebne spoštovanja poglavarja. V pravnem pogledu osebno oblast karakterizira: (1) obstoj avtonomnega, bolj ali manj poglavarjevega patrimonialnega prava, ki nima splošnega značaja, in (2) v prostorskem in časovnem pogledu neomejena pooblastila poglavarja in odsotnost neodvisnih ustanov za nadzorovanje oblasti (Kuljić, 1994: 6).

V monarhičnem načelu sta v nemaskirani obliki izraženi nezmotljivost in neodgovornost kot jedrni vsebini osebne oblasti. Bistvo tega načela je, da se noben politični boj ne sme usmerjati proti kroni ali monarhu, saj je na vsak način potrebno vzdrževati absolutno avtoriteto zaradi enotnosti države. Zgodovinarji monarhičnega prava so pokazali na različne zgodovinske oblike neodgovornosti, ki so v tem pravu vsebovane (Hauke, 1913; Koantorowicz, 1990).

Ni monarhije brez cerkvene posvetitve. Sakralna družba zahteva sakralnega vladarja, a v mističnem sklopu Kristusovega kraljestva je pogosto nejasno, kje se preneha cerkveno in pričenja posvetno podložništvo. Pri monarhiji je vidna navezava tuzemske pravice na sveto poslanstvo, kar tudi legitimira monarhovo transcendentno naravo. In božja milost je dolgo zatirala vsako pravico do odpora. Zato tudi odnosi kraljev z ostalimi skupinami veljakov v pravnem smislu nikoli niso bili jasno urejeni, pa tudi klavzula o odgovornosti monarha nikoli ni mogla pridobiti jasne in trdne oblike (Kern, 1914: 50). Nauk o oblasti po milosti božji je bil kompleksna in raztegljiva hierokratična ali cezaropapistična idejna tvorba, ki se je lahko različno akcentirala in prilagajala interesom konkretne vladajoče razredne zveze. Vedno je v božjem mandatu kralja prisotna večna in neodvisna pravica, ki se ne more izvesti iz volje podrejenih. Čeprav je kralj umrljiv, pa sta njegovo dostojanstvo in politično bitje brezsmrtna (Kantorowicz, 1990: 73). Konec koncev teokratično-monarhična legitimnost ne sloni na volji podrejenih, temveč na iracionalnem božjem mandatu. Niti oblast niti ljudstvo nista suverena, temveč je to le bog. Vladar in podrejeni so v vseh monarhijah vključeni v teokratično zamisel o suverenosti in so podrejeni iracionalnemu in transcendentnemu božjemu pravu, ki ga tolmači bolj ali manj samostojna verska ustanova. Pri opravičevanju oblasti z božjo milostjo, se monarh razlikuje od republikanskega voljenega oblastnika po tem, da njegova subjektivna vladajoča pravica (in ne le neodtuljive ugodnosti monarhije kot ustanove) izvira iz božjega hotenja in nastaja brez udeležbe človekove volje. Najkonkretnjši izraz te ideologije je nauk o dedni pravici dinastije do vladanja.

Neodgovornost monarha pri vladanju je še do danes ostal privilegij pri tej obliki vladanja. Krona je zakon v dnevni politiki, zato je jasno, da so kralji izvzeti iz pristojnosti civilnega sodstva. Včasih so te privilegije opravičevali z ideologijo o oblasti po božji milosti (klasični), občasno pa z naukom o družbeni pogodbi (razsvetljeni absolutizem), kar je seveda imelo izključno okrasno vlogo. Celotni nekateri klasiki konstitucionalizma in pravne države so bili prizanesljivi do monarhije.

Montesquieu je namreč pisal, da je slab nasvet monarhu kazniv, toda monarhu samemu ni mogoče soditi. B. Constant je celo trdil, da kralj sploh ne more storiti napake, Jellinek pa je trdil, da položaj monarha kot vrhovnega organa, od katerega izhaja vsa oblast, ni združljiv z odgovornostjo. Gerber je zagovarjal pravno varstvo monarhove integritete (Kuljić, 1994: 329). Okoliščino, da je krvno nasledstvo pravzaprav precej podobno hazardu, saj je na oblast z dedovanjem utegnil priti genij ali pa tudi norec, so opravičevali z višjimi imperativi državne ali nacionalne enotnosti. V obeh primerih pa je bilo potrebno negovati iluzijo o monarhovi nezmotljivosti. Dejansko so monarhi najpogosteje imeli le tisto, čemur pravimo božanski diletantizem.

Karizmatična nestanovitnost srbske monarhije

Monarhije utegnejo biti same po sebi kar različne, četudi so v osnovni strukturi pravzaprav enake. Monarhija je državna oblika, ki ima na voljo kar velike možnosti prilagajanja različnim zgodovinskim in socialnim okoliščinam, zato so tudi različno organizirane države združljive s pojmom in bistvom monarhije. Pomemben vir elastičnosti monarhije je vsekakor opravičevanje slabosti po božji milosti. Harold Laski je že davno opazil, da sama metafizična vsebina britanske krone presega možnosti racionalne kritike. Poleg tega, ravno tako kot tudi vse druge politične oblike, se tudi monarhija oblikuje po konkretni politični kulturi in prostorskih protislovjih. Novoveška srbska monarhija je bila oblikovana v sklopu patriarhalne družbe, orientalski (ruski in osmanski) cesaropapizem pa ji je dodal še posebno barvo. To se je potrjevalo predvsem v vojnah, kjer je brez daljše dinastične krvne karizme ostala tudi brez božje milosti. Prve vladarje neodvisne Srbije je ljudstvo volilo v času vstaje, dokler pa je bila Srbija turški vazal, so bili le ti postavljeni po sultanovi milosti. Sultanova milost je nadomeščala milost krščanskega boga in njegovega namestnika – patriarha. Turški sultan je dolgo dolgo izkazoval svojo milost vazalnemu srbskemu vladarskemu domu. Srbski dinastiji, ki sta izšli iz ceha živinskih trgovcev, sicer nista bili uvoženi (kot pri ostalih mladih balkanskih državah 19. stoletja), sta pa bili pregovorno nestanovitni. Okoliščina, da na Balkanu samo Srbija ni imela tuje vladarske dinastije, pri nekaterih ustvarja iluzijo etnične superiornosti, ponosa in samozadovoljstva, češ da je to dokaz srbske državotvorne moči. Vendar pa je treba vedeti, da je bilo mednarodno priznanje Srbije in njene monarhije vedno povsem odvisno od interesov velikih sil. Da ne govorimo o večnih trenjih znotraj dinastij, kar je povzročalo neprestano povzpetništvo in pretorijski ton v njeni novoveški zgodovini. Pretorijske oficirske garde so bile vedno blizu dvoru. V začetku dvajsetih let prejšnjega stoletja je komunistični poslanec Ž. Milojković prepričeval monarhistično skupščino, da Šumadija pravzaprav sploh ni monarhistična, saj je ljudstvo v zadnjih sto letih tu enega vladarja ubilo s sekiro, drugega in tretjega pregnalo, četrtega tudi ubilo, petega pa so celo ubili skupaj z ženo (Ribar, 1965: 224). In prav te besede je potrdil tudi kasnejši razvoj dogodkov, saj je vojska marca 1941 strmoglavila kneza Pavla, nato pa je ljudstvo na volitvah novembra 1945 strmoglavilo še monarhijo, najverjetneje ne zaradi tega, ker ni več zaupalo v demokratičnost novega vladarja, temveč predvsem zato, ker se monarh na bojiš-

ču ni prav nič izkazal. Prav karizma bojevnika in junaka je namreč dala avtoriteto srbskim monarhijam, strahopetnost črnogorskega kralja Nikole in zadnjega Karađorđevića pa je dokončno uničila mit in karizmo teh dinastij. V avstrijskem in britanskem parlamentarizmu so bile pravice krone postopoma prenešene na bolj ali manj razvite stanovske zборе, na Balkanu pa so vladarji vedno obdržali nadparlamentarno moč, saj ni bilo ne stanov ne razvitega meščanstva, ki bi jih peljalo v kakršnokoli vladanje po ustavi. Večina balkanskih držav je bila še v vazalnem odnosu do Osmanskega cesarstva, ko so v Evropi ustavne monarhije že nadomestile absolutizem. Šele knez Mihailo Obrenović (1823–1868) je ustvaril dvor, ta zapoznili relikv absolutizma, in s tem odpravil patriarhalni očetov absolutizem. Tako so rezidenco kneza Miloša Obrenovića (1780–1860) (*konak*) v času kneza Mihaila nadomestili z dvorom. Toda v tem času se je v zahodni Evropi že močno širilo republikanstvo in organizirano delavsko gibanje. V tem času so bili v srednji, vzhodni in južni Evropi monarhi še realni vladarji, ne pa le simbolni imetniki najvišje oblasti kot v zahodni Evropi, bili pa so seveda tudi dejanski poveljniki vojske.

Povzpetniški srbski dinastiji

Začetki srbske monarhične tradicije ne segajo v leto 1804 niti v leto 1814, ker vodje takratne vstaje niso takoj postali monarhi. Naziv monarh jim ni bil priznan ne znotraj in ne zunaj države. Šele 1882 je Srbija postala kraljevina. Do leta 1878 je bil namreč srbski vladarski naziv vazalnega značaja. Podstat stabilne monarhije je državna neodvisnost, homogena nacija, nacionalna cerkev, priznana in verodostojna dinastija ter plemstvo. Toda zadnja dva pogoja v Srbiji nista bila podana. Nestabilnost srbske monarhije je bila posledica izbora vladarja in večna grožnja rivalske dinastije po prevzemu oblasti. Ustoličenje mladih dinastij je bilo neurejeno navkljub tradiciji. Ljudstvo je namreč volilo vodje vstaje aklamativno, v miru pa so to počele oligarhične skupine bojevnikov-knezov (*ustavobranitelji*) ali zarotnikov (*crnorukci*). Sčasoma se je rodila nezaupljivost, hinavske in zatiralske poteze prvih srbskih politikov pa so postale stalnica (junak in krvoses). Boj za preživetje je ustvarjal posebno politično kulturo, ki je ustrezala okolju, obremenjenim z zvijačnostjo, hinavstvom, *hajdučijo*¹ in zarotništvom. Zdi se, da je tako stanje zaznavala le domača inteligenca, izobražena na Zahodu. Tudi dvorni ceremonial monarhije je bil nerazvit. Srbski monarhi-bojevniki so pač negovali neuradno komuniciranje vladarja z ljudstvom, kar je pač ostalina vstajniških časov. Šlo je za relativno spontano plebejsko kulturo mladih dinastij, ki so izšle iz ljudstva bojevnikov in živilskih trgovcev, ne pa iz elitne stanovske sredine z ekskluzivno kulturo in s stoletji dolgim genealoškim deblom (Kuljić, 1994: 31–51). Srbske monarhije so bile zato venomer v senci antidinastičnih vojaških zarot, izbor vladarjev pa ni bil vezan na trdnejši predstavniki sistem. Zato je bil položaj kneza in kralja vedno negotov in je nihal med hiliastičnimi kultizacijami bojevnikov in nenadnimi popolnimi padci.

¹ *Hajdučija* – od beseda hajduk, v srbski rabi sočasno cestni ropar in bojevnika za svobodo od Turkov.

Pretorianstvo in labilnost monarhije

Pretorianstvo je najvidnejši segment kaotičnega in nebirokratsko urejenega dedovanja srbske monarhije, ne samo v odnosu vladarja in podrejenih, temveč tudi glede stabilnosti karizmatično kvalificiranega doma – dinastije. Orientalaska dediščina je v Srbiji pustila močno sled, predvsem pa v nestabilnem razmerju med vojsko in vladarjem. V časih sultanov so morali vladarji stalno podkupovati vojsko z darili in obljubami, z istimi sredstvi pa so vladarji tudi nevede spodbujali vojake, da so jih strmoglavljali. V Srbiji je vojska strmoglavljala ne le kralje, temveč celo dinastije, ker so bile le-te takorekoč nevkoreninjene v družbo kot tako. Zato tudi ni bilo posebno karizmatične in hkrati nedotakljive rodbine, kot so bili npr. Bourboni, Hochenzolerni ali Habsburgi v zahodni Evropi. Za specifično nestabilnost srbske monarhije je bila seveda odgovorna tudi srbska pravoslavna crkev kot glavna »ustanova odrešitve«, ki je sicer monopolizirala pristop do boga, ni pa bila toliko hierokratično izključujoča, da bi vztrajala na stališču, da le vladavina ene dinastije jamči povezavo z bogom. Cesaropapistično podrejeni patriarhi in škofje so brez večjih odporov prenašali božji dar milosti tako osvoboditeljem kot uzurpatorjem prestola, pretorincem pa se ni bilo treba bati niti odtegnitve božje pomoči niti anateme. V nepretrganem stanju negotovosti je bila edinole suverena osvoboditvena politična kultura, kajti spoštovanje je mogoče pridobiti le na bojnem polju in ne v cerkvi. V takšni tradiciji je tudi uboj vladarja (tirana) mogoče opravičiti s solunaštvom, tj. s terjanjem pravic borcev do absolutne oblasti na temelju vojnih zaslug (Kuljić, 1998: 40–44). Moralni kapital borcev je bil nedotakljiv, junak pa je bil »starejši« od uradnika. Toma Vučić naprimer ni spoštoval Miloša Obrenovića, Črna roka pa je bila stalna grožnja za obe dinastiji. Kljub prizadevanju za legitimnost oblasti, pa prav zaradi neprekinjenega pretorianstva srbske monarhije niso mogle vzpostaviti birokratske stabilnosti.

Treba je omeniti še eno zelo pomembno okoliščino, ki je onemogočala stabilnost srbske krone. Ni stabilne monarhije brez stanovske aristokracije, ki ustvarja nekakšen prstan okrog vladarja, in je nekakšna opora kroni. Knez Miloš je namreč preprečil oblikovanje nasledstvenega plemstva, kar bo kasneje bistveno olajšalo delo republikancem. Tako bo tudi lahko Tomo Vučić kasneje kar naprej ponavljal besede »vsi smo enaki, saj je knez tudi svinjar« (Jovanović, 1925: 189–190), in ustavobranitelji so bili latentni republikanci. Prav odsotnost aristokracije je vnašala posebno nestabilnost v srbski dinastiji, ki sta se vse bolj naslanjali na vojsko in trgovce. Pri stabilnih dinastijah je plemstvo namreč temelj dinastije, kralj pa je pač prvi plemič. Dedna aristokracija je tudi življenjsko zainteresirana za dednost v monarhiji in jo zato tudi na različne načine podpira, hkrati pa jo tudi osmišlja. Zato je bil srbski dvor brez plemstva lahko tudi stalno na udaru pretorianskih skupin. Karadorđe in Miloš sta si pridobila oblast z bojem in ne s krvno ali dedno pravico. Močna sta bila lahko le tako dolgo, dokler ju je osvetljevala karizma osvoboditeljev in junakov. Toda oblast njunih naslednikov je bila lahko kaj hitro vprašljiva, če se je naprimer pojavil nov osvoboditelj, ki je razvnel množice. S strmoglavljanjem dinastij so pretorinci postali nekakšni rušitelji prestola (Črna roka). Tako so vojvode pregnale tudi Miloša, njegovi mladi dinastiji pa je vojska kar

naprej grozila. Kljub nestabilnosti, pa je prva srbska vazalna monarhija (kneževina), na čelu z Milošem, opravila velike modernizacijske posege. Miloš je sicer vladal despotsko, toda navzven je srbsko avtonomijo močno okrepil, na notranjepolitičnem področju pa je uzakonil svobodno kmečko posest in pospešil razvoj kapitalizma. Na nek način je bil učinek vseh kasnejših monarhičnih režimov precej manjši od Miloševega.

Aktualnost in anahronizem monarhije

Aktualnosti in zgodovinski funkcionalnosti srbske monarhije ni moč slediti zunaj evropskega zgodovinskega okolja. Težko je reči, da je bila do začetka 20. stoletja srbska vladarska hiša, ki se je postopno osvobajala vzhodnjaške barvitosti, v duhu časa monarhične Evrope. Imela pa je državotvorno vlogo, saj se je tudi Balkan moral prilagajati politični kulturi okolja. Vse do konca prve svetovne vojne je bila močno prevladujoča monarhična politična kultura. Zato je povsem nerealno razmišljati, da je republikanstvo na Balkanu izšlo direktno iz osvoboditve izpod osmanskega despotizma. Po vsem sodeč se to ni moglo zgoditi vse do konca prve svetovne vojne, ko so se zlomila tudi ostala evropska cesarstva in s tem tudi monarhična kultura. Toda srbska monarhija je preživela ta pomembni republikanski udarec, ker je pripadala taboru vojnih zmagovalcev. Konec svetovne vojne pa je sicer pomenil za republikanstvo odločilen vstop na evropsko prizorišče. Seveda pa spremembe niso bile vedno tudi demokratične. Nemški fašizem naprimer je usoden reakcionarni izraz zloma nemške krone in aristokracije. Pred l. 1918 republikanstvo kot gibanje, razen francoskega in ameriškega, ni bilo prevladujoča miselnost v Evropi niti ni bilo deležno kakšnega posnemanja. ZDA so postale republika precej prej, saj je bila multinacionalna država pravzaprav antiteza še vednom grozečemu britanskemu monarhizmu. Prav zaradi odpora proti britanski kroni ZDA ustanovijo republiko l. 1783, iz istega razloga pa tudi katoliški Irci l. 1949. Vse tri francoske republike (prva 1792–1804, druga 1848–52 in tretja 1870–1940) do konca prve svetovne vojne niso kaj posebnega ogrožale monarhizma. Srbsko monarhijo pa je najbolj destabiliziral šele zlom ruskega cesarstva.

Po vsem sodeč je prav oktobrska revolucija najbolj vplivala na zaton evropske monarhične kulture, saj se je revolucionarni duh preselil tudi med nezadovoljne delavske in vojaške množice v zahodni Evropi in strmoglavil nemško in avstroogrsko cesarstvo. Antimonarhistično razpoloženje je seveda obstajalo že tudi prej, ampak je šele po prvi svetovni vojni z vso močjo udarilo na plan in tudi pod vplivom boljše vizma zrušilo monarhično miselnost. Z verižno reakcijo so tudi padali kapitalistični režimi v začetku dvajsetih let in konec štiridesetih let 20. stoletja, prav tako pa tudi komunistični režimi po 1989 letu. V Evropi so bili močni idejnopolitični zasuki vedno precej nalezljivi in so se, po domino efektu (1789, 1848, 1917, 1989), hitro širili, saj je evropski etnično pomešani prostor v družbenoekonomskem, verskem in idejno-političnem pogledu močno prepleten, soroden in povezan. Zaradi vse večje dinamike širitve idej in zaradi socialnega nezadovoljstva širokih slojev, je bila predvsem pod vplivom oktobrske revolucije evropska monarhična kultura po 1918 letu takorekoč mrtva. S propadom močnih cesarstev so postale

tudi preostale kraljevine nekakšni anahronizmi. Zlom ruskega pravoslavnega cesarstva 1917 je bistveno oslabil tudi vse ostale pravoslavne monarhije, prav tako pa so bile spremembe v Sovjetski zvezi konec osemdesetih let prejšnjega stoletja odločilnega pomena za konec evropskega socializma. Sicer pa je bila kraljevina SHS še nekaj časa potrebna Hrvatom in Slovencem zaradi strahu pred obnovo avstro-ogrske monarhije, Francozom pa kot antikomunistični *cordon sanitaire*. Če ob tem pomislimo še na nenehno nestabilne balkanske razmere, kjer je tudi po razpadu evropskih cesarstev ostal neprestano eksploziven prostor etnično mešanih malih narodov in njihovih nedefiniranih meja, je lažje dojeti težave z ustvarjanjem stabilne monarhije. Začetna slava srbske vojske iz predhodne vojne ni mogla monarhiji za daljši čas okrepiti mednarodnega ugleda, predvsem tudi zaradi vzpona Nemčije, pa tudi zaradi nezainteresiranosti Sovjetske zveze. Sočasno je solunaštvo (ki ga je v vsej brutalnosti izkazal Puniša Račić s pištolo v parlamentu) trajno motilo odnose v novi državi, jugoslovanstvo pa je vse bolj želelo ustvariti nekakšno republikansko federacijo namesto krutega monarhičnega centralizma. Na kratko, Karadorjevići niti zaradi zunanjih niti zaradi notranjih razlogov niso mogli postati nekakšni Habsburžani, tj. vladarji multietnične države. Hkrati pa je bilo bistvo monarhije, tudi zaradi moči kosovskega mita, temeljna idejna konstrukcija srbske nacije, ena cerkev, en narod. Mimogrede rečeno, smešno je v takih pogojih sploh pomisliti na možnost oblikovanja jugoslovanskega plemstva. Podobno ameriškemu in irskemu antimonarhističnemu separatizmu, se je tudi hrvaški oblikoval po republikanski podobi. Poslednji srbski monarh je na to odgovarjal z militarističnim *ultima ratio*: »Jim bo pa prišel Pera (Živković), oca im hrvatskog!« (kletvica) (Stanković, 1995: 74). V Evropi in v Jugoslaviji sami med svetovnimi vojnami je postala kraljevina nekakšen ne bodi ga treba, s krepitvijo evropskih in domačih republikanskih sil različnih usmeritev (levičarskih in desničarskih) pa je bila monarhija tik pred zlomom. Zlom cesarstev je pomenil tudi zlom klasičnih kraljevin, ki se sedaj v obliki ustavnih monarhij, se pravi preoblečene v nove vsebine, borijo za preživetje. Zlom ruskega, nemškega, avstro-ogrskega in turškega cesarstva je definitivno utrdilo evropsko republikanstvo. Na ruševinah dveh zadnjih multietničnih cesarstev je nastala večnacionalna jugoslovanska monarhija, obremenjena z mednacionalnimi in socialnimi spopadi in prežeta z anahronizmom *dei gratia* v novi republikanski Evropi. Kljub notranjim napetostim je bila Jugoslavija najbolj domiselna politična ideja, ki je nastala in se uresničila v vzhodni Evropi (Pavlowitch, 1999). Z nastankom Jugoslavije se je končalo obdobje neskončnih oblikovanj razno raznih etničnih držav. Prav jugoslovanstvo, in ne nacionalizem, je bilo radikalna antiteza srbski monarhiji.

Način uresničevanja jugoslovanske države kaže na državotvorni potencial različnih političnih kultur. Nacionalni, liberalni in levičarski odpor proti srbski kroni se je pričel že l. 1920, dejansko pa se je udejanil z atentatom 1934 v Marseillesu. Republikanci so bili bolj naklonjeni prosvetljenstvu evropskega okolja, zlasti po zlomu evropskih cesarstev. Liberalni in komunistični antimonarhizem pa je kozmopolitiziral politično kulturo. Pri komunistični oblasti je šlo za avtoritarno modernizacijo in kozmopolitizacijo, obnovljeni posocialistični večstrankarski sistem pa je vzpodbudil militantni nacionalizem. V okviru osvobodilne politične kul-

ture je potekal dialektični spopad med balkanskim monarhizmom in republikanstvom. Hkrati so nacionalni konservativci v monarhiji vedno videli obrambo pred socializmom in liberalizmom, pa tudi pred kosmopolitizmom in internacionalizmom. Le ti tudi trdijo, da monarhije niso ukinili Srbi sami, temveč je bila Srbom v Jajcu preprosto ukinjena. Idejnopolitična polarizacija se je precej jasno izrazila v delitvi na monarhiste in republikance. Monarhizma zunaj nacionalizma ni, republikanstvo pa se je napajalo tudi iz nadnacionalnih idej.

Monarhistična konvertitska politična kultura Srbije

Srbski povzpetniški dinastiji se torej nista legitimirali s karizmo krvi (dolgo dedno vrsto), temveč pretežno s solunaštvom, tj. pravico do neomejene oblasti na podlagi izpričanih vojnih junaštev. Vojaku, udeležencu vstaje, po naravi namreč pripada neomejena oblast in plen. V permanentnem vojnem stanju je seveda najvišji vložek tveganje življenja v boju. Po obdobju oboževanja vladarjev – vojskovodij je sledila njihova demonizacija. Nagli vzpon se je lahko kaj hitro končal s strmoglavljenjem. Odrešitelji so postali pogubniki. V takih kriznih obdobjih je bila odpoved lojalnosti vladarju samorazumljiva, saj je bila prav moralna nestanovitnost pogoj preživetja. Solunaštvo in spreobrnjenje sta bili neločljivi plati srbske osvobodilne politične kulture. In v ta sklop sodita tudi apologija in detronizacija monarhije.

Ocena monarhije bi bila nepopolna brez ocene monarhistične politične kulture, kamor pa sodi tudi novo monarhistično zgodovinopisje. Zelo splošno rečeno, monarhistična politična kultura je nekako v sivi coni med kolektivnim spominom in zgodovino. Sodobno srbsko zgodovinopisje je pod močnim vplivom dnevno-političnih potreb in ne zmore ostati objektivno. Pusti si vplivati kolektivnemu spominu, ki ga sproti oblikujejo nove vladajoče sile. Družbenointegrativni spomin se je pomešal z zgodovino. Ne samo da ni v »zgodovinopisju tranzicije« ločitev zgodovine od spomina proriteta, temveč se pri nas (v Srbiji) ne razvijata niti zgodovinska spomina niti kultura spomina, torej panogi, ki se ukvarjata s proučevanjem vpliva zgodovine. Kultura spomina je pomemben segment politične kulture. Aktualnost monarhije je naglo zrasla po zlomu zadnjega evropskega socialističnega vladarja v Srbiji l. 2000. Oblast obnovljenega srbskega kapitalizma je vrnila pretendentu na prestol posest, četudi brez dvornega ceremoniala, kar naj bi še poudarilo dokončni konec »komunističnega obdobja«. Iz istega razloga se tudi srbski velekapital hitro pravoslavizira in poudarja patriotsko retoriko, verjetno pa bi iz strahu pred levico sprejel tudi monarhijo. Monarhija je bila po »revoluciji iz leta 2000« sredstvo za močan poudarek novega začetka.

Sočasno se je v javnosti aktiviralo novo telo, t. i. kronski svet, z jasnimi restavrativnimi pretenzijami. Hkrati je pomembno poudariti, da so apoletgi monarhije, nič manj kot monarhi, zrcalo politične kulture. Jasno je in prav nič čudno ni, da ima tudi monarhija svojo inteligenco. Bilo bi zmotno misliti, da je precedens in paradoks, ker se v Srbiji danes dober del monarhistične inteligence pravzaprav rekrutira iz vrst bivših uglednih komunistov (P. Nikolić, R. Stojanović, V. Draško-*vić*). Ta proces je samo manjši in manj pomemben rokav splošnega toka prehoda

od leve k desni. Morda bi ga lahko imenovali kar kot dvojna konverzija. Ne gre namreč samo za zasuk od opravičevanja socializma k apologiji kapitalizma, temveč tudi za zasuk od republikanstva k monarhizmu. Ti zasuki se danes različno pojasnjujejo, opravičevanja dvojne konverzije pa se trivializirajo. Bilo bi namreč neupravičeno izpostavljati precedenčnost teh zasukov. Reči postanejo hitro manj zapletene, če vemo, da je v politični kulturi nestabilnega Balkana konverzija prej pravilo kot izjema. Najprej je J. Cvijić, zatem pa tudi V. Dedijer, v poudarjeno kruti borčevski mentaliteti ugovotil nagnjenost, ki ji je bila nasprotna. To je konvertitstvo ali dogmatična preobrzba kot sestavni del dinarske mentalitete. Cvijić je pisal o konvertiranju in spremembi vere prav zaradi težkega življenja (islamiziranje in pokatoličevanje). Brezkompromisnemu boju proti Turkom so sledila obdobja prehajanja v turško službo (Dedijer, 1991). Prav v odnosu do voditeljev je takoimenovano konvertitstvo najtrajnejše in tudi najizrazitejše. Kaže se v neprestanem spreminjanju čustev, evforično navdušenje nad vladarji se hitro spremeni v strastno demoniziranje le teh, od popolne vdanosti do sovraštva, od gole apologije do zanikanja kakršnegakoli učinka. Eksistencialna ogroženost in pragmatizem, neobzdana pričakovanja in razočaranja so okoliščine, ki lahko pojasnijo konvertitstvo kot skoraj normalen segment politične kulture, ne pa kot nekaj nenavadnega, kar je treba obsojati kot moralno sporno. To, da tudi Tito, kot žrtev maščevanja bivših lakajev, ni doživel boljše usode od srbskih kraljev, samo potrjuje tovrstno konverzijo kot dolgoročen proces.

Naloga kritične zgodovine ni črtanje lastne preteklosti, temveč kritični bris neresnične lažne slave. In kakšna je dejavna pozaba v posocialističnem svetu? Samo navidezno je naravna in spontana. Po rušenju Titovih spomenikov in množični obsodbi socializma kot obdobja totalitarizma je sledil molk o lastni vpletenosti v bivši režim. Iz tovrstne napetosti se porajajo nove skrajnosti, lojalnost do novega političnega sistema se dokazuje s poudarjenimi demonizacijami socializma, konvertiti pa se prikazujejo kot strašne žrtve socializma ali notranjih disidentov. Tako se soočanje s preteklostjo odvija na javni družbeno zaželeni ceremonialni ravni antikomunizma. Antikomunizem je okvir za novo vrsto spomina, pa tudi pozabe. To je prostor za izkazovanje lastne demokratične usmerjenosti in lojalnosti do novega duha časa, na posamični ravni pa soočanje s komunistično preteklostjo ni toliko tabuizirano kot pa je zamejeno kot nebitven življenjepisni detajl. Tudi tu se je oblikovala nekakšna molčeča skupnost konvertitov s stališči, da je komunistična preteklost nepomembna, da je bila le naključna in prehodna epizoda, ki je ne gre niti omenjati.

Zasuk k monarhizmu bi bilo napačno pojasnjevati samo z nekakšno nestanovitnostjo idejnopolitične opredelitve zaradi eksistencialne ogroženosti. V vsaki krizi se pojavi želja in klic k enotnosti, kar simbolizira tudi karizmatičnost nezmojivega vodje in ljudskega junaka. Že zdavnaj so spoznali, da krize in vsakršno razsulo kar kličejo po nekakšnem očetu naroda, nepogrešljivi avtoriteti, jedru zbiranja in nedotakljivem nacionalnem simbolu. Bolj ali manj iracionalizirana enotnost skupine (razreda, naroda, rase) pa zahteva voditelja posebne vrste. Konec osemdesetih let prejšnjega stoletja je bil simbol srbske enotnosti še vedno lahko le komunist, toda v začetku 21. stoletja je bila nacionalna potreba Srbov povsem drugačna.

Radikalizirala se je v še vedno nejasno smer, ki jo je zaznamovala težnja po restavraciji monarhije, se pravi klic za kraljem, saj so Srbi takorekoč ostali brez pravega vodje, država pa se je znašla v razsulu. Ustavna monarhija naj bi zagotovila vladarja, močno avtoriteto, ki bi ponovno združila narod in ga izvlekla iz družbenopolitične krize. Tako potrebo po kralju opravičujejo tudi z današnjo nestabilno politično strukturo, ki nima nekakršne nadstrankarske avtoritete. Načelo »kralj kraljuje, vendar ne vlada« bi prav gotovo omililo nestabilnost države, kot trdijo sodobni monarhisti, do kakršne pride zaradi strankarskih spopadov. Prav skrb za državno enotnost je pri številnih vzbudila dvom v republikanstvo. Delež bivših komunistov v kronskega svetu in v njegovi bližini kaže na ambivalentnost domače politične kulture, četudi se zdi konverzija kot nekaj normalnega. Prizadevanje bivših komunistov za vzpostavitev monarhije se, kot tudi pri vseh ostalih konvertitih in renegatih, lahko razloži tudi kot izraz prepotentne pokore in dokazovanja nove lojalnosti na vsak način, ali pa tudi kot spontana psihološka reakcija po močni voditeljski roki. Večja so pričakovanja, bolj boleča je njihova neizpolnitev in s tem streznitev. Izgleda, kot da so najbolj goreči, ne pa tudi najbolj dosledni komunisti, najbolj in najhitreje razočarali. Intelektualci pa samo navidezno osmišljajo in opravičujejo ta ekstremna kolebanja s spretno kvazikonstitucionalno frazeologijo (demokraciji je potrebno, da »kralj kraljuje«) ali konservativno retoriko (»bog, kralj, gospodar domačije«). Vsaj za zdaj ostaja grenak priokus »patriotizma«: če gre za nacionalno enotnost, bomo žrtvovali tudi odgovornost poglavarja.

Sklep

Iz povedanega ne sledi, da je bila novoveška srbska monarhija od samega začetka tudi zgodovinsko nefunkcionalna, še manj pa, da je bila vedno anahronistična. Funkcionalnost srbske monarhije je pač treba kar se da pazljivo razčlenjevati in zgodovinsko tolmačiti, vklaplajoč jo vedno v širše okolje in prevladujoče politične kulture posameznega ožjega zgodovinskega obdobja. V celoti gledano, srbska monarhija v 19. stoletju pravzaprav ni imela nikakršne alternative, je pa v uporabi proti turškemu cesarstvu potrdila svojo državotvorno vlogo. Z velikimi družbenopolitičnimi spremembami po prvi svetovni vojni je pa bila tako labilna monarhija seveda obsojena na propad. Jugoslavija je bila med obema vojnama videti anahronistični pojav zaradi monarhizma in ne zaradi jugoslovanstva, v 21. stoletju pa je obujanje monarhizma povsem v nasprotju z zgodovino. Težko je najti državo, ki bi se, namreč, po polstoletnem republikanskem obdobju, vrnila k monarhičnemu sistemu. Vzpostavljanje monarhije v Srbiji bi še okrepilo obstoječe stereotipe o nepopravljivem balkanizmu naroda. Ali je današnji poskus restavracije monarhije samo želja po obnovi mitske slave, saj Srbija danes česa drugega nima slaviti? Ali je morda danes to poudarjanje aktualno le zato, ker je kolektivni spomin tako močno zbledel. Mitska monarhija je najprej zbledela v komunistični avtoritarne modernizaciji, danes pa jo še bolj ogrožajo neherojski časi in neherojski spomin, značilen za globalizacijo. Končno pa, ali je monarhijo res treba oživljati samo zaradi identitete njenih čuvajev-zgodovinarjev? Ali je sedanosti, tudi srbskemu kapitalizmu, res potrebno nekakšno slavno ozadje, ki ga Srbi tako pogrešajo, in ga

želijo ustvariti vsaj z rekonstrukcijo monarhične preteklosti. Kljub vsemu pa sodobni monarhisti utegnejo biti tudi koristni, saj nas silijo k previdnosti in potrebi po prepoznavanju preoblečenih verzij monarhizma?

LITERATURA:

- Dedijer, Vladimir (1991): Veliki buntovnik Milovan Đilas – prilozi za biografiju, Beograd: Prosveta.
- Habermas, Jurgen (1987): Vom öffentlichen Gebrauch der Historie, in »Historikerstreit« – Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung, München: Piper.
- Hauke, Franz (1913): Die geschichtlichen Grundlagen des Monarchenrechts, Ein Beitrag zur Bearbeitung des österreichischen Staatsrechts, Wien: W. Braumüller.
- Jovanović, Slobodan (1925): Ustavobranitelji i njihova vlada 1838–1858, Beograd: Napredak.
- Kantorowicz, Ernst, H. (1990): Die zwei Körper des Königs – Eine Studie zur politischen Theologie des Mittelalters (prevod s engleskog), München: Deutsche Taschenbuch Verlag.
- Kern, Fritz (1914): Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter, Leipzig: K. F. Koehler.
- Kuljić, Todor (1994): Oblici lične vlasti – Sociološkoistorijska studija o ideologiji i organizaciji uticajnih evropskih oblika lične vlasti od antike do savremenog doba, Beograd: Institut za političke studije.
- Kuljić, T. (1998): Tito – Sociološkoistorijska studija, Beograd: Institut za političke studije.
- Nietzsche, Fridrih (1979): O koristi i šteti istorije za život (prevod s nemačkog), Beograd: Grafos.
- Nora, Pierre (1989): Between Memory and History:
Les Lieux de Memoire (prevod iz francoščine), Representations 26 (3)
- Pavlowitch, S. (1999): A History of the Balkans, London: Longman.
- Ribar, Ivan (1965): Iz moje političke suradnje (1901–1965), Zagreb: Naprijed.
- Stanković, Đorđe (1995): Nikola Pašić i Hrvati (1918–1923), Beograd: BIGZ.